

لسکن شد

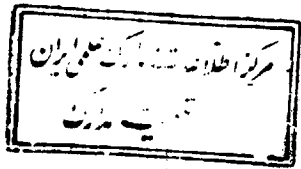
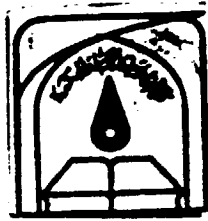
تاریخ: ۱۱/۱۲/۸۰

توسط:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۳۰۵۲۰

۲۰ / ۴ / ۱۳۷۹

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته تاریخ اسلام

تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی همدان از

ورود اسلام تا پایان قرن سوم هجری

مراد جلیلود

8169

استاد راهنما

جناب آقای دکتر غلامحسین زرگری نژاد

استاد مشاور

جناب آقای دکتر صادق آئینه‌وند

تیر ۱۳۷۹

۳۰۵۲۰

تأییدیه اعضای هیئت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضاء هیئت داوران نسخه نهایی پایان نامه خانم / آقای مراد جلیلود
تحت عنوان: تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی همدان از ورود اسلام تا پایان قرن سوم هجری
را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد
می‌کنند.

اعضاء هیئت داوران

۱- استاد راهنما: آقای دکتر غلامحسین زرگری نژاد

۲- استاد مشاور: آقای دکتر صادق آئینه‌وند

۳- استاد ناظر: آقای دکتر الهیار خلعتبری

۴- استاد ناظر: آقای دکتر صالح پرگاری

۵- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی: آقای دکتر صادق آئینه‌وند

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به مرکز نشر دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری نگارنده در رشته تاریخ اسلام است که

در سال ۱۳۷۹ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم جناب

آقای دکتر غلامحسین زرگری نژاد و مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر صادق آئینه وند

آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های نشریات دانشگاه تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به

مرکز نشر دانشگاه اهدا کند دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه

کند.

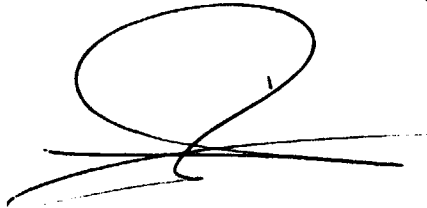
ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از

طریق مراجع قضایی مطالبه و وصل کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه،

معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶: اینجانب مراد جلیلود دانشجوی رشته تاریخ اسلام مقض کارشناسی ارشد فوق

و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم. مراد جلیلود

تقدیم به:

همسرم به پاس همدلی و همراهی ایشان و به تمام معلمین و
استادانی که بر بنده حق آموختن دارند.

تشکر و قدردانی:

با سپاس از خداوند یکتا که به بنده این توفیق را عنایت فرمود تا مرحله‌ای دیگر از تحصیل را طی نمایم.

بر خود فرض می‌دانم از راهنمایی‌های ارزنده جناب آقای دکتر غلامحسین زرگری نژاد و استاد گرانقدر جناب آقای دکتر صادق آئینه‌وند که در انجام مراحل مختلف این پایان نامه اینجانب را یاری نمودند و همواره از نظریات علمی و فضایل اخلاقی آنها استفاده نمودم صمیمانه تشکر و قدردانی می‌نمایم و از جناب آقای دکتر سید هاشم آقاجری که در انتخاب موضوع این پژوهش مساعدت نموده تقدیر و تشکر می‌نمایم.

همچنین از اساتید محترم مدعو جناب آقای دکتر اللهیار خلعتبری و جناب آقای دکتر صالح پرگاری که این پایان نامه را نظارت فرمودند سپاسگزارم.

در پایان از آقای محمود جانجانی که در انجام تایپ و ویرایش، زحمات زیادی را متحمل شده‌اند و نیز تمام اشخاصی که به گونه‌ای در تهیه این پایان نامه با اینجانب همکاری نموده‌اند، سپاسگزاری نموده برای آنها آرزوی توفیق الهی می‌نمایم.

چکیده:

در این پژوهش تاریخ همدان در سه قرن اول هجری بررسی می شود. سرزمین همدان در آستانه ورود اسلام کم و بیش یکی از نواحی مهم و مورد توجه بوده است و پس از ورود و استقرار اسلام نیز همچنان در قلمرو خلافت اسلامی یکی از نواحی بسیار مهم بشمار می رفت.

در آغاز فتوح، حملات مسلمین پس از فتح الفتوح نهادند، متوجه همدان گردید. فرایند فتح و اوضاع سیاسی، اداری، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و مذهبی این سرزمین در سه قرن اول شایسته بررسی است. فتح ایالات توسط اعراب مسلمان به دو روش انجام می شد. یکی روش قهرآمیز و دیگر فتح به صلح که هرکدام نتایج و پیامدهای خاص خود را داشت. همدان در ابتدا به صلح گشوده شد و ساکنان آن متعهد به پرداخت مبلغی معین بعنوان خراج شدند. در اداره این سرزمین مانند سایر سرزمینها روشی در پیش گرفته شد که طی دوره مورد بحث معمولاً ادامه داشت. حکامی که توسط خلفا به همدان و جبال فرستاده می شدند اداره آنجا را به عهده می گرفتند. در برخی دوره ها امرایی مشترک برای جبال و همدان فرستاده می شد یعنی حکومت همدان بعنوان جزئی از قلمرو حاکمیت کارگزار جبال محسوب می گردید. رویه نصب امرا از زمان خلیفه دوم (عمر) شروع شد و در دوره خلفای اموی و عباسی (تا زمان آل بویه) نیز تداوم یافت.

به دلیل نزدیکی همدان به منطقه ثغر نشین قزوین، گاهی مورد حمله دیلمیان - که هنوز تسلیم اسلام نشده بودند - و مقابله مسلمانان قرار می گرفت. از لحاظ بررسی وضعیت اقتصادی و اجتماعی این سرزمین، نکته مهم اینکه ساکنان آن هر سال می بایستی خراجی معین به نمایندگان خلفا ارسال نمایند. در طی سه قرن اول هجری قبایلی از اعراب بین النهرین و حتی حجاز در همدان استقرار یافتند. نیز در اواخر دوره بنی امیه و بنی عباس بسیاری از علویان به همدان و توابع آن مهاجرت نمودند. این مهاجرین در عادات، زبان و نژاد و فرهنگ بومیان تاثیر نهادند و نیز تاثیر پذیرفتند. این قبایل که توسط خاندان امرا به منطقه مذکور کوچانده می شدند، حتی در محل هم اختلافات قبیله ای خود را داشتند. همدان در کنار ویرانه های شهر کهن هگمتانه، پس از اسلام بازسازی شد. این مسئله و نیز مهاجرت اعراب باعث توسعه شهرنشینی گردید. از لحاظ فرهنگی و مذهبی نه تنها شاهد اسلام آوردن بومیان هستیم بلکه مساجد و اماکن مذهبی نیز ایجاد می گردند. این مسائل در کنار حضور مهاجرین عرب در گسترش اسلام مؤثر بوده است.

قیام عبدالله بن معاویه طالبی در اواخر دوره اموی و گسترش آن به سرزمین جبال و نیز همدان یکی از مشکلاتی بود که حاکمیت بنی امیه را به خطر انداخت. گسترش این قیام در سرزمین جبال و همدان به خاطر نارضایتی مردم و موالی از حکومت جابراکه اموی بود که نه تنها باعث حمایت ایرانیان از این قیام می شد، بلکه حتی در برخی مقاطع در غرب ایران نیز زمینه فعالیت خوارج فراهم می شد. نیز در دوره بنی عباس بابک با استفاده از نارضایتی ایرانیان، قیامی را در آذربایجان ترتیب داد که مدتی مدید خلافت را با مشکل مواجه نمود و همدان نیز یکی از مراکز مهم خرمیان طرفدار بابک به شمار می رفت و جنبش خرم دینان مشکلات اجتماعی و اقتصادی فراوانی ایجاد نمود.

کلمات کلیدی: همدان - سیاست - اجتماع - فرهنگ - فتوح - ماه الکوفه - ماه البصره

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۴	کلیات تحقیق
۵	۱- تعریف مسئله و بیان سؤالهای اصلی تحقیق
۶	۲- فرضیات
۶	۳- سابقه و ضرورت تحقیق
۶	۴- روش انجام تحقیق
۷	۵- اهداف
۸	۶- نقد و بررسی منابع
۸	الف- منابع تاریخی
۱۷	ب- منابع جغرافیایی
۲۱	فصل اول: جغرافیای همدان در قرون نخستین اسلامی
۲۲	۱-۱- موقعیت و حدود سرزمین همدان
۳۰	۲-۱- سخنی پیرامون وجه تسمیه و تاریخچه همدان
۳۶	۳-۱- موقعیت و حدود ماه البصره و ماه الکوفه
۴۱	فصل دوم: اوضاع سیاسی و اجتماعی همدان در آستانه ورود اسلام
۴۲	۱-۲- اوضاع سیاسی
۴۷	۲-۲- اوضاع اجتماعی
۵۵	فصل سوم: فرآیند فتح همدان توسط مسلمین
۵۶	۱-۳- زمینه ها و علل فتوح ایران
۶۴	۲-۳- فتوح اولیه مسلمین در زمان پیامبر(ص) و ابوبکر در ایران
۷۲	۳-۳- فتوح دوره عمر در ایران
۸۴	۴-۳- فرآیند فتح همدان

فصل چهارم: اوضاع سرزمین همدان در دوره خلفای راشدین ۸۹

۱-۴- اوضاع سیاسی و اداری ۹۰

۲-۴- اوضاع اقتصادی و اجتماعی ۹۹

۳-۴- اوضاع فرهنگی و مذهبی ۱۰۴

فصل پنجم: اوضاع سرزمین همدان در دوره خلافت امویان ۱۰۸

۱-۵- اوضاع سیاسی و اداری ۱۰۹

۲-۵- اوضاع اقتصادی و اجتماعی ۱۲۲

۳-۵- اوضاع فرهنگی مذهبی ۱۲۸

فصل ششم: اوضاع سرزمین همدان در دوره خلافت عباسیان تا پایان قرن

سوم هجری ۱۳۱

۱-۶- اوضاع سیاسی و اداری ۱۳۲

۲-۶- اوضاع اقتصادی و اجتماعی ۱۴۶

۳-۶- اوضاع فرهنگی مذهبی ۱۵۷

نتیجه: ۱۷۲

کتابشناسی: ۱۷۴

ضمائم: ۱۸۱

چکیده انگلیسی:

مقدمه

یکی از سرزمینهای غربی ایران که از قدیم الایام مورد توجه زمامداران داخلی و متجاوزین خارجی بوده و حوادثی فراوان را به خود دیده، منطقه همدان است. این سرزمین بعنوان عامل ارتباطی مهم غرب و شرق به حساب می آمده مخصوصاً اینکه جاده بزرگ و مهم ابریشم در دوران باستان از آن عبور می کرد و مرکز حکومت مادها و یکی از مرکز مهم دیگر پادشاهان ایران بوده و شهر همدان بیلاق آنها به شمار می رفته است.

همدان در دوران اسلامی نیز مورد توجه خلفا و سلاطین قرار داشت. بویژه اینکه راههای شمال و جنوب ایران و به ویژه شرق و غرب قلمرو حکومت خلفا از همدان عبور می کرد و مسیر بغداد به کرمانشاه و همدان، ری و خراسان و ماوراء النهر از آنجا می گذشت و در تمام ادوار تاریخ ایران از جوانب گوناگون سیاسی، نظامی، اقتصادی مورد توجه بوده و زمانی نیز پایتخت سلاجقه عراق عجم بوده و دیگر زمان در مسیر تهاجمات مغولان و ویرانی آنها واقع گردیده است. در دوره فرمانروایی ترکمانان در نواحی غربی ایران، یکی از شهرهای مورد توجه آنها بوده است. با تشکیل دولت صفویه و پس از آن سرزمین همدان به علت مجاورت با امپراتوری عثمانی یکی از نواحی مهم سرحدی به شمار می رفت و گاهی مورد تهاجم سپاهیان عثمانی قرار می گرفت و خساراتی را متحمل می شد و حتی نهاوند چند سالی در اشغال نیروهای عثمانی بود.

همدان همواره بعنوان بخشی از سرزمین پهناور ایران بوده و سرنوشت آن با ایران گره خورده است با این همه در تمام تواریخی که نگاشته شده، در مورد همدان مطالب به صورت پراکنده، متشتت و گذرا موجود است و کتابهایی که به تاریخ همدان پرداخته اند به دلیل موقعیت خاص جغرافیایی همدان و تهاجمات نظامی که بدین سرزمین صورت گرفته، نابود گردیده است. بنابراین جای یک تحقیق در قرون اولیه هجری خالی مانده است و اغلب مورخین فقط اشاره ای مختصر و پراکنده به تاریخ این خطه از ایران نموده اند و کار در این زمینه مشکل به نظر می رسد اما نیاز به پر کردن این خلاء در تاریخ احساس می شد و این مهم جز با مساعدت اساتید بزرگوار و دانشمند

میسر نبود. در منابع مورد بررسی، بطور پراکنده اطلاعاتی متشتت و در عین حال متناقض دیده می شود و این مسئله کار محقق را در تاریخ مشکل می سازد. بویژه در باره فتح این منطقه مورخین مطالب مختلف و گاه متناقضی نوشته اند و این مسئله بخاطر این است که شورشهایی به وقوع پیوسته و فاتحین مجبور به فتح مکرر این منطقه می شدند. این مسئله و نیز تعیین تاریخ در زمان خلافت عمر پس از یک سری فتوح اولیه باعث شده که سال فتح و فاتح همدان در منابع با اختلاف مطرح شود.

در این پژوهش ابتدا جغرافیای همدان و نواحی ماه البصره و ماه الکوفه مقارن با زمان مورد تحقیق به اجمال بررسی می شود سپس مباحث اصلی بر اساس طرح تحقیق اولیه مطرح می گردد. با اینکه در این پژوهش تلاش بسیاری صورت گرفته اما بدیهی است که خالی از نقص و ایراد نمی باشد و تما می اشکالات متوجه نگارنده است. امید است مورد قبول واقع گردد و با نظر اغماض نگریسته شود.

کلیات تحقیق

۱- تعریف مسئله و بیان سؤالهای اصلی تحقیق:

همدان نیز مانند اکثر مناطق ایران در همان سالهای اولیه فتوح به تصرف مسلمین درآمد. این فتح در حدود سالهای ۲۲-۲۴ هجری در زمان خلافت عمر بن خطاب توسط نعمان بن مقرن که از سوی مغیره بن شعبه حاکم کوفه، بفرمان عمر مامور فتح همدان شده بود، صورت گرفت. از والیان اولیه همدان می توان از کثیر بن شهاب حارثی نام برد که در زمان خلافت عمر و اوایل خلافت عثمان بن عفان بر سر کار بود. این منطقه در دوره اموی و اوایل دوره عباسی با ارسال والیان از طرف خلفا اداره می شد و بر اثر تعدی مالیاتی حکام و مسئله تبعیض نژادی که از ناحیه حکام عرب صورت می گرفت باعث نارضایی و زمینه قیامهایی از جمله قیام خرم دینان همدان گردید.

۱- آیا همدان در شمار سرزمینهای مفتوح العنوه است و پس از تسلط مسلمانان بر همدان

این شهر چگونه و با چه قالب حکومتی اداره می شد؟

۲- تحول روند اداره همدان و مناسبات آن با حاکم بصره چگونه بود؟

۳- مناسبات اداری همدان با ماه الکوفه و ماه البصره و حاکمان این دو شهر چه تحولی

داشت؟

۴- روند اقتصادی و اجتماعی حاکم بر همدان در سه قرن اول هجری چگونه بود؟

۲- فرضیات:

۱- بعد از فتح نهاوند بقیه نواحی همدان پس از نبردهائی با انعقاد قرا رداد صلح تسلیم مسلمین شدند و نمایندگان خلیفه اداره آنجا را بدست گرفتند.

۲- با تاسیس شهرهای کوفه و بصره اداره نواحی غربی ایران از جمله همدان تحت نظارت حاکم بصره قرار گرفت و از سوی وی والیا نی برای اداره همدان فرستاده می شدند.

۳- در تقسیم بندی اداری بعدی، همدان جزء ماه البصره به مرکزیت نهاوند قرار گرفت و در عین استقلال از ماه الکوفه به مرکزیت دینور با حکام آنجا روابط دوستانه داشتند.

۴- پس از فتح همدان، استقرار اعراب در آنجا تغییراتی را در بافت اجتماعی و اقتصادی ایجاد کرد و با گذشت زمان، به ویژه در دوره امویان نابرابری اجتماعی و فشارهای مالیاتی باعث نارضایتی مردم شد.

۳- سابقه و ضرورت تحقیق:

در این زمینه تا کنون تحقیقی مستقل صورت نگرفته و بنابراین چنین پژوهشی لازم و ضروری به نظر می رسد..

۴- روش انجام تحقیق:

گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه ای است و روش تاریخی نوعی مشاهده غیر مستقیم و تکیه محقق بر روی مدارک و اسناد و نوشته ها در منابع اولیه و تحقیقات جدید است که با نقد و بررسی آنها نتایج جدیدی را عرضه می نماید و مطالبی را تایید یا تکذیب می کند. همچنین روشهای استنادی و تطبیقی را در خدمت روش تاریخی می گیریم. در ابتدا اطلاعات اولیه را که غالباً بصورت رسمی و بدون تفسیر است از منابع منشأ گردآوری می نمائیم و پس از تعیین اعتبار